

Աշխարհագրություն

УДК 551.58

ՏԱՎՈՒՇԻ ՄԱՐԶԻ ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ՏԱՐԱԲՆԱԿԵՑՈՒՄԸ. ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ,
ՇԱՐԺԸՆԹԱՅԸ, ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ա. Հ. ՊՈՏՈՍՅԱՆ*

ԵՊՀ սոցիալ-տնտեսական աշխարհագրության ամբիոն, Հայաստան

Քանայի քաներ. տարաբնակեցման օջախներ, ջրային ուղիներ, գծային տարաբնակեցում, խմբային տարաբնակեցում:

Տավուշը ՀՀ ամենալեռնոտ և մասնատված մակերևույթ ունեցող մարզերից է: Նրա ռելիեֆին բնորոշ են գառիվեր լանջերով խորը ձորերն ու կիրճերը, ուղղորդ քարափային լանջերն ու սեղանաձև լեռնակատարները: Այստեղ ըստ հորիզոնական մասնատվածության աստիճանի առանձնացվում են թույլ՝ $0,2-0,6$ կմ/կմ², միջին՝ $0,6-1,0$ կմ/կմ² և ուժեղ մասնատված $1,0-1,6$ կմ/կմ² տարածքներ [1]: Գերակա են 12° -ից բարձր թեքություն ունեցող լանջերը և միայն հատակային, ոչ ընդարձակ տարածություններն են, որ տափարակ են և պիտանի են բնակեցման համար: Մշակովի հողատարածությունները և գրեթե ամբողջ բնակչությունը կենտրոնացված են գետահովիտներում: Ծովի մակարդակից մինչև 1000 մ բարձրություն ունեցող շրջանները կազմում են մարզի տարածքի մոտ 29%-ը, իսկ մինչև 1500 մ՝ 60%-ը [2]:

Մարզն ունի համեմատաբար մեղմ կլիմայական պայմաններ: Տարածքի մեծ մասում հունվարյան միջին ջերմաստիճանը -2°C չի իջնում և միայն սահմանային լեռնաշղթաների մերձկատարային հատվածներում է, որ հասնում է -6°C : Հուլիսի միջին ջերմաստիճանը տատանվում է $18-22^{\circ}\text{C}$ միջև, իսկ տեղումները՝ $450-800$ մմ: Տարածքի 40,3%-ը զբաղեցնում են լեռնային անտառները, գյուղատնտեսական նշանակության հողատարածքները՝ 40%-ը: Մարզն աղքատ է հանքահումքային ռեսուրսներով:

Մարզի տարածքով հոսող գետերը և հիմնականում Աղստևը, խորը հովիտներով և իրենց վտակներով մասնատել են լեռնալանջերը, որոնց թեքություններն երբեմն գերազանցում են 30° , որի հետևանքով բնակավայրերը հիմնականում ընկած են գետերի և նրանց վտակների արտաբերման կոների շրջաններում: Մարզին առավելապես բնորոշ է գետահովտային և ավազանային տիպի տարաբնակեցումը, երբ գետերի ջրհավաք ավազաններում ստեղծվում է բնակավայրերի որոշակի ամբողջություն, սպասարկման միասնական համակարգ, տրանսպորտային և այլ ենթակառուցվածքների

* E-mail: aksel.potosyan@yandex.ru

ընդհանրությամբ և միջբնակավայրային սոցիալ-տնտեսական կապերով [3]: Այստեղ բնակավայրերը կուտակված են լեռնահովիտներում և գետերի հովիտներում: Լեռնահովիտներում բնակավայրերի թե՛ խտությունը, և թե՛ մեծությունն աճում են գետերի հոսանքներով դեպի վար շարժվելիս: Բնակավայրերը գտնվում են գետահովիտների ավելի ցածրադիր հատվածներում, ճանապարհների երկայնքով կենտրոնացված են ենթակառուցվածքային տարրերը: Գետահովիտներում ձևավորվել են տարաբնակեցման օջախներ: Մարզն ունի գծային կամ շրթայածև տարաբնակեցում (Իջևանի և Նոյեմբերյանի շրջաներ), որը բնորոշ է լեռնաշղթաների մեջ սեղմված և զառիթափ լանջեր ունեցող նեղ գետահովիտներին, ինչպես նաև գետահովիտների մոտ խմբված բնակավայրերի ցանց՝ խմբային տարաբնակեցում, որն ավելի բնորոշ է Տավուշի շրջանին:

Մարզի տարաբնակեցման սահմանները հաճախ բնական են. դրանք կարող են լինել լեռնաշղթաները, ջրային ուղիները, լանդշաֆտային գոտու սահմանները, մշտական բնակեցման վերին սահմանը գտնվում է 1800 մ բարձրության վրա:

Մարզի տարածքի որոշ շրջաններում, մասնավորապես Դիլիջանի զոգավորության սահմաններում, տարաբնակեցման համար անբարենպաստ պայմաններ են ստեղծում սողանքները: Խոշոր սողանքային տարածքներ են Դիլիջանի, Իջևանի, Բերդի տարածքները:

Աղյուսակ 1

Տավուշի մարզի գյուղական բնակավայրերի թվի փոփոխությունը 1926–2013 թթ. [4-7]

	Գյուղերի թիվը ժամանակահատվածի ընթացքում				
	1926–1959	1959–1970	1970–1988	1988–2011	1926–2013
Գյուղական բնակավայրերի թիվը ժամանակահատվածի սկզբում և վերջում	$\frac{100}{112}$	$\frac{112}{63}$	$\frac{63}{61}$	$\frac{61}{62}$	$\frac{100}{62}$
Վերացված գյուղական բնակավայրերի թիվը	10	49	–	–	59
Այդ թվում՝ գյուղեր	7	4	–	–	11
Քաղաքներ դարձած գյուղերի թիվը	2	–	1	1	4
Այլ բնակավայրերի միացած գյուղերի թիվը	5	–	2	1	8
Նոր ստեղծված գյուղական բնակավայրերի թիվը	29	–	1	–	30
Այդ թվում՝ գյուղեր	12	–	1	–	13
Վերականգնված գյուղերի թիվը	–	–	–	–	–

Մարզի տարաբնակեցման ժամանակակից պատկերն արդյունք են նաև պատմական իրադարձությունների, հատկապես՝ ավերիչ պատերազմների: Այստեղ ավերվել և կործանվել են բազմաթիվ բնակավայրեր, նվազել է դրանց թիվը և մարդաշատությունը, փոփոխություններ է կրել բնակչության ազգային կազմը:

Թաթար-մոնղոլների աննախադեպ բռնություններից հետո ներկայիս Տավուշի մարզի տարածքը գրեթե հայաթափվեց:

18-րդ դարի երկրորդ կեսից Ղարաբաղից արտագաղթած տասնյակ հազարավոր հայերի մի զգալի մասը հաստատվեց նախորդ տասնամյակների ընթացքում Տավուշի՝ հայազգի բնակչության մեծ մասը կորցրած տարածքներում: 18-րդ դարի հատկապես երկրորդ կեսին այս հատվածի հայ բնակչությանը

վիճակված էր անցնել զորաշարժեր հիշեցնող գաղթերի միջով: Տավուշի բնակեցման նոր ալիքը կապված է ռուս-թուրքական և ռուս-պարսկական պատերազմների հետ, որոնք առաջացրին բնակչության զանգվածային ներգաղթ դեպի Արևելյան Հայաստան, այդ թվում նաև Տավուշի մարզ:

Աղյուսակ 2

Տավուշի մարզի գյուղական բնակչության և բնակավայրերի թվի փոփոխությունները (1831–2011թթ.) [6, 8, 9,10]

Շրջանները և մարզը	1831		1897		1926		1959		1970		1988		1995		2001		2011	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Իջևան	5196	15	21033	33	28124	43	24962	44	29231	27	28978	27	32705	27	33732	27	35300	28
Նոյեմբերյան	3942	11	11100	15	14354	22	23297	32	27290	18	24191	18	27481	17	26475	17	24200	18
Տավուշ	3063	10	11268	14	20142	35	31814	36	28341	18	22456	16	25042	16	23445	16	22500	16
Մարզ	12201	36	43401	62	62620	100	80073	112	84862	63	75625	61	85228	60	83635	62	82000	62

Ծանոթագրություն՝ 1 – գյուղական բնակչությունը; 2 – գյուղերի թիվը:

Ռազմավարական բնույթի ճանապարհների շինարարությունը (Երևան–Սևան–Դիլիջան–Իջևան–Թիֆլիս, Դիլիջան–Վանաձոր–Իջևան–Նոյեմբերյան–Այրում), ինչպես նաև բազմաթիվ այլ բանուկ ճանապարհների վերակառուցումը մեծ դեր են խաղացել մարզի բնակավայրերի ձևավորման և զարգացման համար:

Աղյուսակ 3

Տավուշի մարզի գյուղական բնակչության և բնակավայրերի թվի շարժմբացմանը ըստ մարդաբանակի (1926–2011թթ.) [5, 6]

	մինչև 200			200–500			500–1000			1000–3000			3000–5000			5000-ից ավելի		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
1926	43	3067	4,9	18	5555	8,9	17	11877	19,0	21	35605	56,8	–	–	–	1	6516	10,4
1959	44	2687	3,3	23	8028	10	17	12116	15,2	23	38404	48,0	4	12933	16,2	1	5845	7,3
1970	2	281	0,3	12	4275	5,0	19	13847	16,3	25	46454	54,8	5	20005	23,6	–	–	–
1979	4	671	0,8	11	4057	5,0	18	13493	16,5	25	41721	51,1	6	21677	26,6	–	–	–
1995	1	131	0,2	12	4778	5,6	14	10015	11,8	23	38641	45,3	7	26426	31,0	1	5237	6,1
2011	2	206	0,3	13	4614	5,8	14	9940	12,6	23	38317	48,5	7	25967	32,8	–	–	–

Ծանոթագրություն՝ 1 – գյուղերի թիվը; 2 – բնակչության բացարձակ թիվը; 3 – նույնը տոկոսով:

Այդ առումով մեծ դեր ունեցան նաև երկաթուղագծերի շինարարությունը: Դրանց կառուցման բանավանները և կիսակայանները հետագայում վերածվեցին կայարանամերձ ավանների:

Ի տարբերություն տարաբնակեցման վրա ազդող այլ գործոնների, աշխարհաքաղաքական և տնտեսաաշխարհագրական գործոնների ազդեցության բնույթը կարճաժամկետ հատվածում կարելի է ասել՝ կայուն է, սակայն աշխարհաքաղաքական նոր տեղաշարժերը կարող են տարաբնակեցման կառուցվածքում տարածքային խորը տեղաշարժեր առաջացնել և դրանով իսկ հանգեցնել որակական նոր փոփոխությունների: Տավուշի մարզի տնտեսաաշխարհագրական դիրքը վերջին երկու տասնամյակի ընթացքում էական փոփոխություն է կրել: Մինչև դարաբաղյան դեպքերը և Խորհրդային Միության փլուզումը, մարզի տարածքը ՀՀ համար գլխավոր դարպասի դեր էր

կատարում: Այստեղով էին Հայաստան մուտք գործում երկու գլխավոր երկաթուղիները, ավտոմայրուղին և գազատարը:

Ադրբեջանի կողմից Հայաստանի տրանսպորտային շրջափակման և միջպետական հաղորդակցության բացակայության պայմաններում, այժմ Տավուշի մարզի ՏԱԳ-ի հնարավորություններն ըստ էության սառեցված են, չեն ծառայում մարզի տնտեսական զարգացմանը և բնակավայրերի առաջընթացին:

Մարզի գյուղական տարաբնակեցման վրա վերջին երկու տասնամյակներին էապես ազդող գործոն է դարձել սահմանամերձ գոտին: Տավուշի սահմանները կատարում են հիմնականում երկու գործառույթ՝ միավորման և բաժանարար: Տավուշի սահմանը Վրաստանի Հանրապետության հետ ավելի շատ կատարում է միավորման գործառույթ, քանի որ սահմանի վրա գտնվող բնակավայրերը սահմանամերձ առևտրի և տարանցիկ փոխադրումների զարգացման դեպքում աճի նախադրյալներ են ստանում, իսկ ահա Ադրբեջանի Հանրապետության հետ՝ ընդհակառակը, կատարում է բաժանարար գործառույթ, քանի որ կաշկանդում է մարզի ընդհանուր զարգացմանը:

Մարզի 46 համայնքներ չէ կառավարության համապատասխան որոշումներով ճանաչվել են սահմանամերձ: Դրանցում ապրում է մարզի բնակչության կեսից ավելին, իսկ գյուղական բնակչության՝ 72%-ը:

Մինչև 1970-ական թվականները Տավուշի մարզում ըստ մարդաքանակի մեծ թիվ էին կազմում մանր և փոքր գյուղական բնակավայրերը: 1926 թ. այդպիսիք կազմում էին գյուղերի ընդհանուր թվի 61%-ը, իսկ դրանց բաժին էր ընկնում գյուղական բնակչության ընդամենը 13,8%-ը: Ըստ գերակշռող մարդաքանակի մարզում 1926 թ. շատ էին մեծ և միջին գյուղերը, որոնց բաժին էր ընկնում գյուղական բնակչության 75,8%-ը, իսկ գյուղերի ընդհանուր թվի՝ 37%-ը (աղյ. 4):

Աղյուսակ 4

Տավուշի մարզի գյուղական բնակչության և բնակավայրերի քանակի փոփոխությունն՝ ըստ բարձրության գոտիների (1926–2011 թթ.) [5,6]

	Մինչև 800			800–1000			1000–1200			1200–1400			1400–1600			1600–1800			1800–2000		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
1926	27	20714	33,1	20	19608	31,3	13	5494	8,8	10	13711	21,9	15	1862	3,0	5	523	0,8	10	708	1,1
1959	35	30344	37,9	24	28656	35,8	16	8947	11,2	6	8547	10,6	13	2078	2,6	3	717	0,9	15	792	1,0
1970	30	36875	43,5	17	26603	31,4	6	9171	10,8	6	9877	11,6	2	1921	2,2	2	415	0,5	–	–	–
1979	33	38956	47,7	13	20324	24,9	8	11335	13,9	6	8937	10,9	2	1717	2,2	2	350	0,4	–	–	–
1995	30	41686	48,6	13	23003	27,0	7	10194	12,0	6	9158	10,7	2	1487	1,7	2	0	0,0	–	–	–
2011	31	38958	49,3	14	21839	27,6	7	9406	11,9	5	7354	9,3	2	1463	1,9	2	24	0,0	–	–	–

Ծանոթագրություն՝ 1 – գյուղերի թիվը; 2 – բնակչության բացարձակ թիվը; 3 – նույնը տոկոսով:

1926–1970թթ. ընթացքում մարզի գյուղական տարաբնակեցման մեջ տեղի ունեցած առավել էական փոփոխությունը գյուղերի խոշորացում էր և ըստ գերակշռող մարդաքանակի գյուղական տարաբնակեցման բնույթի փոփոխությունը: 1970–2011թթ. ընթացքում Տավուշում գյուղական բնակչության թիվը նվազել է մոտ 5800-ով: Մանր և փոքր գյուղերի ընդհանուր թիվը մնացել է զրեթե նույնը: Միջին մեծության գյուղերի թիվը նվազել է հինգով, իսկ դրանց մասնաբաժինը մարզի գյուղական բնակչության մեջ՝ 4 տոկոսով (աղյ. 4): Նշված ժամանակամիջոցում ավելի քան 9 տոկոսային կետով ավելացել է խոշոր գյուղերի մասնաբաժինը մարզի գյուղական բնակչության մեջ, իսկ

1959 թ. համեմատությամբ՝ կրկնապատկվել: Այդ ամենին զուգահեռ մարզում նվազել է 1000–3000 բնակիչ ունեցող գյուղերի բնակչության մասնաբաժինը:

Ներկայումս մարզում առավել ընդգծված է դառնում ըստ գերակշռող մարդաբանակի մեծ և խոշոր գյուղերի դերի բարձրացումը: 2011թ. այդպիսի գյուղերում ապրում էր մարզի գյուղական բնակչության ավելի քան 80%-ը, այսինքն՝ տեղի է ունենում ըստ գերակշռող մարդաբանակի մարզի գյուղական տարաբնակեցման բնույթի բեռնացում: Մարզում մեծ և խոշոր գյուղերի բնակչության մասնաբաժնի ավելացումը տեղի է ունեցել ոչ թե դրանցում բնակչության բացարձակ թվի ավելացման, այլ մարդաշատությամբ ավելի փոքր խմբերում գյուղերի միջին մարդաշատության նվազման հետևանքով:

Տավուշի մարզն առանձնանում է նաև գյուղական բնակչության և բնակավայրերի ըստ բարձրության գոտիների բաշխմամբ: Հանրապետությունում մինչև 800 մ բարձրությունում ապրող գյուղական բնակչության զրեթե 80 և գյուղերի 70,5%-ը գտնվում են այստեղ: Մարզի գյուղական բնակչության 89%-ը և գյուղական բնակավայրերի 85%-ը տեղաբաշխված են 400–1200 մ բարձրություններում, իսկ 1200–1400 մ բարձրության գոտում բաժին է ընկնում մարզի գյուղական բնակչության 9,3%-ը: Մարզի տարածքի 42%-ը կազմող 1400 մ բարձր շրջաններում կա ընդամենը չորս բնակավայր, որոնցից Ճերմակավան գյուղը բնակչություն չունի: Մարզում մինչև 1000 մ բարձրության գոտում 1926–2011թթ. ընթացքում տեղի է ունեցել գյուղական բնակչության բացարձակ և հարաբերական ցուցանիշների ավելացում: Թեև 800–1000 մ բարձրության գոտում գյուղական բնակչության բացարձակ թիվն ավելացել է, սակայն տեսակարար կշիռը նվազել է 3,7%-ով: Առավել նկատելի է փոփոխությունը 1200–1400 մ բարձրության գոտում, որտեղ 1926թ. համեմատությամբ գյուղական բնակավայրերի թիվը նվազել է 2, իսկ բնակչության մասնաբաժինը՝ 2,3 անգամ:

Այստեղ ևս անցած տասնամյակների ընթացքում տեղի է ունեցել առավել ցածրադիր գոտիների բնակչության մասնաբաժնի ավելացում, իսկ բարձրադիր գոտիներում՝ նվազում: Եթե 1926թ. մինչև 1200 մ բարձրություններում ապրում էր մարզի գյուղական բնակչության 73,2%-ը, ապա 2011 թ.՝ 89%-ը:

Վերջին ավելի քան երկու տասնամյակում Հայաստանում առկա սոցիալ-տնտեսական ծանր պայմանները, տարածաշրջանում աշխարհաքաղաքական անկայուն վիճակը և տեղական այլ գործոններ իրենց անմիջական ազդեցությունն են թողել Տավուշի մարզի տարաբնակեցման համակարգի տարբեր կողմերի վրա: Մարզի տնտեսական ներուժին և գյուղական բնակավայրերի զարգացմանը չափազանց մեծ վնաս հասցրին շուրջ 10 հազ. աշխատատեղ ապահովող արդյունաբերական համալիրի քայքայումը, 1990-ականների պատերազմական գործողությունները, ականապատված հողերի առկայությունը և հաճախակի դարձած բնական աղետները: Մարզի զրեթե բոլոր գյուղական համայնքներում գյուղատնտեսության ոչ բարձր արդյունավետությունը, բնական աղետների ինտենսիվությունը, սոցիալական ծառայությունների և հոգևոր-մշակութային պահանջմունքների բավարարման հետ կապված հիմնախնդիրներն էապես խոչընդոտում են գյուղական բնակավայրերի սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը: 2011թ. դրությամբ մարզում անմշակ հողատարածությունները կազմել են 5589 հա: Բազմաթիվ գյուղերում այն անցնում է 100 հա, Բարեկամավան, Մովսես և Չորաթան գյուղերում՝ 250 հա ավելի, իսկ Կոթի և Բերդավան գյուղերում այն կազմել է համապատասխանաբար՝ 344 և 564 հա: Դրա հետ միաժամանակ մարզում գյուղական համայնքների վարչա-

կան սահմաններում գտնվող քաղաքացիների սեփականություն հանդիսացող 1530 հա վարելահողեր ժամանակավորապես օգտագործվում են որպես խոտհարք: Մարզի գյուղական համայնքների գյուղատնտեսական արտադրության ճյուղային կառուցվածքում 2004թ. նկատվում է բացասական միտում՝ կրճատվում են մերձարևադարձային պտղատեսակների այգիները և դրան հակառակ ավելացել են հատապտուղների տարածքները: Երկրագործության ճյուղային կառուցվածքում նմանատիպ փոփոխությունը սահմանափակում է արտահանման հնարավորությունները և նվազեցնում գյուղացիների եկամուտները: Այս ամենն էապես նվազեցնում են մարզի գյուղական բնակավայրերի զարգացման տնտեսական ներուժը, պատճառ դառնում դրանց ժողովրդագրական իրավիճակի վատթարացման և բնակչության արտագաղթի: 2000–2011թթ. ընթացքում մարզում բնակչության բնական հավելանի գործակիցը կազմել է միջինն ընդամենը 2,3‰: Նույն այդ ժամանակամիջոցում ծնելիությունը 12-ից նվազել է 11,4 ‰, իսկ մահացությունը՝ 8,5-ից հասել է 10,3‰:

Գյուղական համայնքապետերի շրջանում կատարված հարցումը ցույց է տալիս, որ բացի նշվածներից մարզի գյուղական բնակավայրերի զարգացման համար հրատապ հիմնախնդիրներ են մաս. միջբնակավայրային ճանապարհների բարեկարգումը; ոռոգման համակարգի բարելավումը; խմելու ջրի համակարգի վերակառուցումը; աշխատատեղերի ստեղծումը և գործազրկության վերացումը; գյուղատնտեսական տեխնիկայի պակասը և գյուղմթերք վերամշակող ձեռնարկությունների ստեղծումը: Դրանց լուծումը կբարձրացնի մարզի գյուղատնտեսական հողատարածքների օգտագործման արդյունավետությունը, և կնպաստի սահմանային գոտու գյուղական բնակավայրերի ամրապնդմանն ու ժողովրդագրական իրավիճակի կայունացմանը:

Այսպիսով, Տավուշի մարզի գյուղական տարաբնակեցման համար առավել հատկանշական են.

1. գառիվեր լանջերով խոր ձորերն ու կիրճերը, ուղղորդ քարափային լանջերն ու սեղանաձև լեռնակատարները, տարածքում տիրապետող համարվող 12⁰-ից բարձր թեքությունները զգալիորեն կրճատում են մարզի տարաբնակեցման արեալը;

2. մշակովի հողատարածությունների և գրեթե ողջ բնակչության կենտրոնացվածությունը գետահովիտներում, առավել բնորոշ են ավազային և գետահովտային տիպի տարաբնակեցումը, որն ըստ տարածաշրջանի ունի որոշակի տարբերություններ;

3. վերջին երկու տասնամյակում մարզի գյուղական տարաբնակեցման էական գործոն դարձած սահմանամերձ գոտին, մարզի տնտեսաաշխարհագրական դիրքի հնարավորությունների սառեցվածությունը, որոնք չեն նպաստում տնտեսության և բնակավայրերի առաջընթացին;

4. ըստ գերակշռող մարդաբանակի մարզին բնորոշ մեծ և խոշոր գյուղերի բարձր տեսակարար կշիռը, իսկ փոքր և միջին գյուղերում, որոնք կազմում են գյուղերի գրեթե կեսը, վերջին տասնամյակների ընթացքում դիտված է միջին մարդաբանակի նվազումը, որը խոչընդոտում է դրանց սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը և սահմանային բնակավայրերի ամրապնդմանը;

5. ըստ բարձրության գյուղական բնակչության և բնակավայրի տեղաբաշխմամբ՝ տարածքի ընդամենը 13,2%-ը կազմող, մինչև 800 մ բարձրության գոտում տեղաբաշխված գյուղական բնակչության և բնակավայրերի կեսը;

6. մարզի գյուղական բնակավայրերի սոցիալ-տնտեսական և հեռանկարային զարգացման առավել հրատապ խնդիրներից՝ սահմանամերձ բնակավայրերի կայունացումը, դրանց գյուղատնտեսական հողատարածքների լիարժեք օգտագործումը և բնակչության արտահոսքի նվազեցումը:

Ստացվել է 22.03.2012

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. **Погосян Д.А.** Сельскохозяйственная оценка природных ресурсов территории Армянской ССР. Ер.: Изд-во АН Арм. ССР, 1986.
2. **Валесян Л.А.** Производственно-территориальный комплекс Армянской ССР. Ер.: Айастан, 1970, 375 с.
3. **Մանասյան Մ.Գ.** ՀՀ տարաբնակեցման համակարգը: Եր., ԵՊՀ հրատարակչություն, 2005:
4. **Միմոնյան Ռ.** Տավուշի մարզ: Եր., 2003:
5. **Պոտոսյան Ա.Հ.** ՀՀ գյուղական տարաբնակեցումը: Եր., ԵՊՀ հրատարակչություն, 1999, 234 էջ:
6. Населенные пункты и население Арм. ССР за 1831–1959 гг. Ер., 1962.
7. 1989 թ. համամիութենական մարդահամարի արդյունքները ՀԽՍՀ-ում: Եր., 1991:
8. Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի արդյունքները: Եր., 2003:
9. Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով 2006–2010թթ.: Եր., 2011:
10. **Վորկոտյան Ջ.** Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831–1931 թթ.): Եր., 1932:

А. А. ПОДОСЯН

СЕЛЬСКОЕ РАССЕЛЕНИЕ ТАВУШСКОГО МАРЗА: ФОРМИРОВАНИЕ, РАЗВИТИЕ И СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Резюме

В РА своими своеобразными географическим положением, характером расселения и проблемами социально-экономического развития особо выделяется Тавушский марз. В статье на основе анализа фактического и статического материала обсуждается особенности формирования и развития сельского расселения Тавушского марза, а так же вопросы социально-экономического развития сельских населенных пунктов.

А. Н. POTOSYAN

RURAL SETTLEMENTS DISTRIBUTION OF TAVUSH MARZ: ORIGIN, DEVELOPMENT AND MODERN PROBLEMS

Summary

Tavush Marz is particularly separated from other regions with its economic problems, natural-geographical conditions, economic and political-geographical positions. On the base of analysis of statistic data the issues of formation and development of rural settlements network, its regional differences and problems of social-economic development are analyzed in article.